

उन्हाळ्यात म्हशी व शेळ्यांचे व्यवस्थापनात घ्यावयाची काळजी

डॉ. धनंजय सातपुते
सहाय्यक प्राध्यापक
पशुसंवर्धन व दुग्धशास्त्र विभाग

डॉ. संदीप मोरे
सहाय्यक प्राध्यापक
उद्यानविद्या विभाग

आदित्य कृषी महाविद्यालय, बीड

हिवाळा, पावसाळा तसेच उन्हाळा अशा तिन्हीही ऋतूंमध्ये जर सर्वात जास्त काळजी घरगुती जनावरांची घ्यायची असेल तर ती उन्हाळ्यात घ्यावी लागते. या ऋतूमध्ये चान्याच, पाण्याच नियोजन त्याचबरोबर जनावरांच्या शारीरिक तापमानात झालेला आकस्मिक बदल या सर्वांची काळजी घेऊन संगोपन करणे फार गरजेचे असते. उन्हाळ्यामध्ये जनावरांना मिळेल ते खाद्य देवून त्यांची गरज भागविणे यावरच भर दिला जातो. त्यामुळे त्यांना बऱ्याच वेळेस निकृष्ट प्रतिचे खाद्य दिले जाते. या काळात जनावर खाताना रवंथ करत नाहीत, त्यामुळे अपचनासारखे आजार होतात त्याकारणाने ते चारा कमी खातात किंवा पूर्णपणे बंद करतात. म्हणून दूध उत्पादनात घट होते, प्रजनन क्षमता कमी होते, वजन घटते. अतिप्रखर सूर्यप्रकाशामुळे “तडक्या” सारखे चामडीचे आजार होतात. त्यामुळे उन्हाळ्यामध्ये जनावरांचे योग्य व्यवस्थापन करून उष्णतेचा ताण कमी करून उत्पादन टिकवून ठेवण महत्वाच असते.

जनावरांच्या शरिरामध्ये त्यांनी खाल्लेले अन्न, शरिरात साठविलेली चरबी व पोटात घेवून होणारी आंबवणक्रिया इत्यादी कारणांनी ऊर्जा निर्माण होते. शरीरात निर्माण झालेल्या ऊर्जेचा उपयोग शरिरक्रिया चालू ठेवणेसाठी होत असतो, त्याशिवाय अतिरिक्त ऊर्जा जनावराचे शरिर वाढीसाठी व दुध उत्पादन वाढीसाठी उपयोगी असते. जनावरांच्या शरीरात एकुण उत्पादीत ऊर्जेचा बराचसा भाग शेण, मूत्राद्वारे किंवा वाफ वायुस्वरूपात आणि घामाद्वारे शरिराबाहेर टाकला जातो व शरिराचे तापमान नियंत्रित ठेवले जाते. उन्हाळ्यामध्ये वातावरणातील उष्णता वाढल्यामुळे जनावरांचे शरिराचेही तापमान वाढते व हे तापमान नियंत्रित ठेवण्यासाठी शरिरातील उष्णता शरिरक्रियेचा वेग वाढवून शरीराबाहेर टाकावी लागते, त्यामुळे शरिर क्रियेवर ताण पडतो त्याचा परिणाम म्हणून तापमान नियंत्रणासाठी जनावरे पाणी अधिक पितात व चारा किंवा खाद्य कमी खातात. साधारणतः जनावरांचे आरोग्य चांगले असते अशावेळेस देशी गाईचे कमाल तापमान ९५^० फॅ. तर म्हशीचे कमाल तापमान १००^० फॅ. असते. उन्हाळ्यामध्ये उन्हाच्या अती प्रखर किरणाचा संपर्कामुळे किंवा पिण्याच्या पाण्याची कमतरता, तसेच पन्हाळी किंवा सिमेंटच्या पत्र्याचा वापर केलेल्या एकाच गोठ्यात जास्त जनावरांना एकत्र डांबून गर्दी केल्यास उष्माघातचा त्रास होऊ शकतो म्हणून त्यावर ऊसाचे पाचट किंवा इतर आच्छादन करणे गरजेचे असते.

उष्माघाताची लक्षणे:

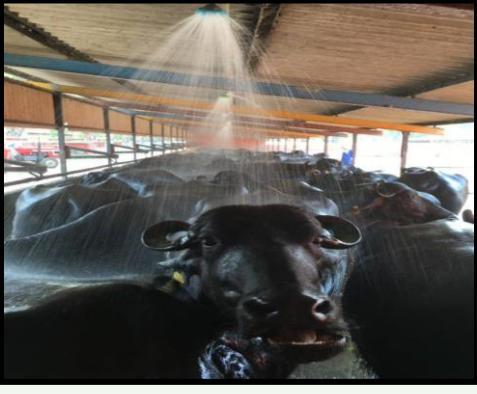
- जनावर अस्वस्थ होते, जनावराची तहान-भूक मंद होते.
- जनावराचे शरीराचे तापमान १०४ ते १०६^० फॅ. इतके वाढून कातडी कोरडी पडते.
- जनावराचा श्वासोच्छ्वासाचा दर वाढून धाप लागल्या सारखे होते.
- जनावरांचे डोळ लालसर होऊन डोळ्यातून पाणी गळते.
- जनावरांना ८ तासानंतर अतिसार होतो.
- जनावराचे लघवीचे प्रमाण कमी होते.
- जनावरे बसून घेतात.
- गाभण गायी गाभडण्याचे प्रमाण वाढते.

म्हशीचे व्यवस्थापन:

गाईपेक्षा म्हशींना उष्णतेचा त्रास जास्त होतो. उष्णता सहन करणाऱ्या घामग्रंथी म्हशीच्या कातडीत फार कमी असतात. सूर्यप्रकाश परावर्तित करण्यासाठी आवश्यक असणारी गाईसारखी कातडी असण्याऐवजी सूर्यप्रकाश काळ्या कातडीतून शोषला जाऊन म्हशीचे शारीरिक उष्णतामान वाढते म्हणून उष्णतेचा त्रास म्हशींना अधिक होतो व म्हशी माजावर येण्याचे प्रमाण बंद होते. याउलट थंड हवामान असलेल्या गोठ्यात गाईप्रमाणे म्हशीसुद्धा उन्हाळ्यातही नियमित माजावर येतात. माजावर आलेल्या म्हशी ओळखल्यात कारण या दिवसात त्यांच्यामध्ये माजाची लक्षणे कमी तीव्रतेची असतात. त्यामुळे दिवसातून तीन-चार वेळा निरीक्षण करावे. कृत्रिम रेतन करावयाचे असल्यास शक्यतो सकाळ अथवा संध्याकाळी करावे.

म्हशींना डुंबण्यास द्यावे, ही त्यांची नैसर्गिक आवड आहे, त्यामुळे शरीराचे तापमान योग्य राखले जाते.

महर्शींच्या अंगावर पडेल अशी पाण्याच्या फवऱ्यांची व्यवस्था करावी, अशी व्यवस्था नसल्यास दिवसातून तीन-चार वेळा त्यांना पाण्याने धुवावे. दुपारच्या वेळी जनावरे गोठ्यामध्ये बांधावीत, या वेळेला ती सावलीत असणे गरजेचे आहे. गोठ्याच्या सभोवताली थंडावा राहण्यासाठी झाडे असणे आवश्यक आहे. उन्हाळ्यात छपरावर गवताचे आच्छादन टाकावे. शक्य असल्यास गोठ्याच्या बाजूनी गोणपाटाचे किंवा पोत्याचे पडदे लोंबत ठेवून त्यावर पाणी फवारावे. जनावरांना पिण्यासाठी थंड पाण्याची व्यवस्था आवश्यक आहे, शक्य झाल्यास त्यात मीठ व गूळ टाकावे. अशा प्रकारे व्यवस्थापन केल्यास उन्हाळ्यात होणारे कमी दूध उत्पादन वाढू शकते.

शेळ्यांचे व्यवस्थापन:

शेळ्या जर जास्त काळापर्यंत तीव्र उन्हात राहिल्या तर उष्माघाताची समस्या उद्भवण्याची शक्यता अधिक असते. त्यांच्या शरीरातील पाण्याचे प्रमाण कमी होते. चारा-पाणी घेण्याचे थांबते अथवा शरीराचे तापमान सामान्य तापमानाच्याही वर साधारणतः १०५ - १०६° फॅ. पर्यंत पोचते. कधीकधी शेळ्या मूर्च्छित होऊन पडतात. उपचाराला प्रतिसाद देण्याच्या आधी दगावतात.

उन्हाळ्यात शेळ्यांना उन्हाळी हागवणीचा देखील खूप त्रास जाणवत असतो. एकंदरीत अशा हागवणीसाठी अनेक घटक कारणीभूत असतात. जसे उष्माघात, गरम व दूषित पाणी, साचलेल्या दूषित पाण्याद्वारे जंतबाधा, जिवाणूबाधा किंवा अपचन अशा अनेक घटकांचा समावेश करता येईल. हागवणीची बाधा झाल्यास जनावरांच्या शरीरातील पाण्याचे प्रमाण व

इलेक्ट्रोलाइटचे प्रमाण फार कमी होते, त्यामुळे शेळ्या अगदी अशक्त होतात व जमिनीवर पडून राहतात. जंतबाधेची हगवण असल्यास शेणाला विशिष्ट वास येतो. त्याचबरोबर बाह्य तापमानाचे नियंत्रण करण्यासाठी शेळ्या पाणी जास्त पितात.

शेळ्यांच्या खाद्यामध्ये जर कोरडा चारा जास्त प्रमाणात असला, तर पचनशक्तीवर परिणाम होतो. उन्हाच्या तीव्रतेने शरीरातील पाण्याचे प्रमाण कमी होऊन रक्तामध्ये आम्ल वाढते व आम्लीय अपचन होते. कधीकधी समारंभातील उरलेले तेलकट, पिष्टमय, दूषित अन्न खाल्ल्यामुळे सुद्धा असे अपचन होते.

उपचार व प्रतिबंध:

उष्माघाताचा प्रतिबंध करण्यासाठी शेळ्यांना दिवसातील थंड काळ जसे की, सकाळचा प्रहार (सहा ते दहा) आणि संध्याकाळी उशिरा (तीन ते सात) वाजेपर्यंत या काळातच चरावयास सोडावे.

स्वच्छ, ताजे व थंड पाणी शेळ्यांना उपलब्ध होईल याची काळजी घ्यावी.

हागवणीला कारणीभूत घटकांचा योग्य तो उपचार अथवा प्रतिबंध करावा. जसे की, हागवण थांबविणाऱ्या औषधांचा उपयोग, प्रतिजैविक गोळ्या (पेनसुलिन, फॅजाल, पॅबाडीन इ.) सोबत इलेक्ट्रोलाइटची पावडर हे सर्व एकत्र करून स्वच्छ पाण्यातून दोन ते तीन वेळा पाजावे. तीव्र हागवणीच्या प्रकारात शिरेतून इलेक्ट्रोलाइट व ऊर्जेचे द्रावण द्यावे. जास्त पिष्टमय खाल्ल्याने आम्लीय अपचन होऊन तीव्र हागवण लागते.

शेळ्या दूषित, टाकलेले, उरलेले अन्न खाणार नाहीत याची काळजी घेणे गरजेचे आहे.

अचानक अशी समस्या आली तर पाण्यातून खाण्याचा सोडा पाजावा अथवा तीव्रता जास्त असल्यास शिरेद्वारे सोडाबायाकार्बचे द्रावण द्यावे. सोबत जीवनसत्त्वे व कोणतेही एक प्रतिजैविक द्यावे.

(संपर्क: +९१ ९७६३९९६९७७)

